

Párbeszédeink Zsuzsával

Ez az írás, egy bővített kiadás....

Zsuzsa 80. születésnapjára írtam egy esszét utjaink kereszteződéséről, s ami fontosabb egy életen keresztül folytatott szociológiai dialógusunkról. Nos, minden öt évben ezt nem lehet megismételni, ezért úgy gondoltam 85. születésnapjára elküldöm a korábbi szöveget, de kiegészítem azt a dialógusunk legújabb változatával, miben értünk egyet s miben van közöttünk baráti vita a Feltétel Nélküli Alapjövedelem kérdésében, ami az elmúlt öt évben lett a társadalomtudományi – és politikai – viták fontos témája.

Drága Zsuzsám, nyolcvanötödik születésnapod alkalmából kívánom neked, hogy még sok-sok évig találj magadnak vitapartnereket, olyanokat amilyenek mi voltunk. Ha nem kívánod vissza nekem, akkor azt is mondanám: bis Hundertundzwanzig

Budapest, 2016 április 12

Restellem, de nem emlékszem pontosan se az időpontra se az alkalomra, amikor először találkoztam Ferge Zsuzsával. De nem tévedhetek sokat, ha azt mondom első találkozásunkra ötvenöt éve, 1961 őszén kerülhetett sor a KSH könyvtárában.

1960-ban diplomáztam a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen s kisebb nagyobb kalandok után a KSH Külkereskedelmi Osztályára kerültem. Ott a rutin statisztikai munka nem volt a kedvemre ezért 1961 nyarán sikerült magamat "ledolgoznom" a KSH könyvtárába (azt írom "ledolgoznom", mert többnyire a könyvtár a KSH büntetőtábor volt – azokat küldték oda, akiket legszívesebben kirúgtak volna, de én a magam akaratából s a könyvtár kiváló igazgatójának, Dányi Dezsőnek a jóindulatával mentem oda). Jó döntés volt: a külföldi folyóirattár őre lettem (a könyvtárba majd ezer folyóirat járt) s nagyon élveztem a könyvtárosi munkát, végig kellett böngészniem minden beérkező folyóiratszámot s tanácsot kellett adnom olvasóimnak hol mit találnak. S olvasóim között kiváló emberek voltak: Ferge Zsuzsától Hegedüs Andrásig és Cseh-Szombathy Laciig (s könyvtáros kollégáim is kiválóak voltak, Dányi mellett itt dolgozott Bibó Pista, Perjés Géza s ide sikerült becsempészniem az akkor még állástalan Andorka Rudit is, akit egy ideig külső

fordítóként alkalmaztam a külföldi folyóiratok tárában).

1961 egyik reggelén arra ébredtem (néhány folyóiratban való búvárkodás s fél tucat könyv elolvasása után) hogy szociológus lett belőlem. Meg is írtam az első – nem túl jó – cikkemet "A szabad idő problémái a polgári szociológiában" címmel, ami megjelent a Demográfia nevet viselő, kiváló folyóiratban. De míg én csak irodalmat ismertettem Zsuzsa már javában empirikus munkát végzett: ebben az időben készült az ő irányítása alatt a KSH pompás időmérleg felvétele. Mondhatnám Zsuzsára, aki alig idősebb nálam – úgy tekintettem, mint példaképemre, vagy akár azt is mondhatnám tanító mesteremre. Ekkortájt már előkészületben volt megint csak Zsuzsa irányítása alatt a világ színvonalú 1963-as társadalmi rétegződés és mobilitás kutatás s ez a két empirikus vizsgálat – az 1964-65-os amerikai tanulmányutam mellett – állított rá arra az empirikus szociológiai pályára, amiről életem során néha le-le tévedtem, de amihez mindvégig, hű maradtam.

Zsuzsa kutatási lehetőségei azonban a KSH-ban korlátozottak voltak. Én időközben átkerültem az MTA Szociológiai Kutató Csoportjához, aminek

idővel a tudományos titkára is lettem. A nagy álmom az volt, hogy Zsuzsát ide átcsalogassuk. Hegedűs igencsak gyanakodott az empirikus "szocio-technikusokra" (engem is, Zsuzsát is ide számított). Zsuzsával viszont munkakapcsolatunk még intenzívebbé vált s 1967-68 körül elkezdődött közöttünk az életemet meghatározó jelentőségű párbeszéd.

Erre a dialógusra lakásszociológiai kutatásaim adták az alkalmat, no meg az a tény, hogy Zsuzsa a korszakalkotó társadalmi rétegződés elméletével foglalkozó könyve után egyre inkább a szociálpolitika iránt kezdett érdeklődni.

A lakás szociológiai kutatásaink során Konrád Gyurival arra a következtetésre jutottunk, hogy az állam szocialista rendszerben a társadalmi egyenlőtlenségeket az állami redisztribúció hozza létre s ezeket az egyenlőtlenségeket a társadalmilag hátrányos helyzetben levő rétegeknek a piaci tranzakciókkal kell kiegyensúlyozniuk. Úgy képzeltük a társadalmi egyenlőtlenségeknek egy új elméletét alkottuk meg. A kapitalista piacgazdaságok elemzésére épülő közgazdaságtan és szociológia azt állapította meg, hogy piacgazdaságokban az egyenlőtlenségeket a piac hozza létre, amit az állam jóléti redisztribúcióval tud mérsékelni a

hátrányos helyzetben levők érdekében. Gyurival úgy gondoltuk, hogy a szocialista redisztributív gazdaság ennek éppen a tükörképe: itt az egyenlőtlenségeket a domináns redisztributív mechanizmusok hozzák létre s azt a hátrányos helyzetben levők piaci mechanizmusokkal próbálják mérsékelni (több évtizeddel később jöttem rá, az ötlet távolról sem új, Adam Smith is azt képzelte, a feudalizmusról a kapitalizmusba való átmenet idején, hogy a piacnak kiegyenlítő hatása van a feudális privilégiumokkal szemben). Mi ebből az "új" elméletből egy akkor radikálisnak tűnő következtetést vontunk le. Ha segíteni akarunk jóléti redisztribúcióval a szegényeken, azt csak úgy lehet elérni, ha a gazdagabbakat áttérreljük a piacra: az olcsóbb (és mérsékeltebb színvonalú) állami lakásokhoz a szegényebbek akkor tudnak hozzájutni, ha a társadalom hierarchiájának a csúcsán állók magasabb minőségű lakásokhoz a piacon tudnak hozzájutni (ezt egyébként az 1970-es 1980-as évek magyar lakásreformjai nagyjából meg is valósították). Nincs jóléti redisztribúció anélkül, hogy ne lenne piac a gazdagok számára. A szociálpolitikai konzekvenciák messze menőek voltak: mi Gyurival az "univerzális biztosítási rendszerek" ellen foglaltunk állást. Olyan rendszer mellett érveltünk, amiben a magasabb jövedelműek magukat a piacon látják el s így teremtenek

lehetőséget a szegényebbeknek arra, hogy hozzájussanak az államilag szubvencionált javakhoz vagy szolgáltatásokhoz. Ez egyben a "rá szorultsági" elvet jelentette: az kapja az államilag szubvencionált javakat, aki rászorul, aki meg tudja fizetni a piaci árat érte, vásárolja ezeket a javakat, vagy szolgáltatásokat a piacon. Gyurival már 1968-ban liberálisok – egy kis restelkedéssel azt is mondhatnám "neo-liberálisok" voltunk – mielőtt ezeket a fogalmakat Kelet Európában kitalálták volna.

Mondanom se kell Zsuzsa mindezzel nagyon nem értett egyet. Zsuzsa már akkor egy svéd típusú szociáldemokrata állásponton volt s határozottan az univerzális biztosítási rendszerek mellett foglalt állást s ebben a kérdésben immár ötven éve folyik közöttünk a párbeszéd. Mi inkább egy olyan állásponton voltunk, amit később "új szociáldemokráciának" kereszteltek el, Tony Blair, Gordon Brown és Bill Clinton nyomán (s amit egy rövid ideig mintha Gyurcsány s az ő nyomában az MSZP is vallott volna, amikor még jóléti rendszerváltásról beszéltek).

Hogy is mondjam: politikailag ma inkább szimpatizálok Zsuzsával, mint saját magammal, de analitikailag az álláspontom – s a közöttünk

folyó dialógus lényege – változatlan. Zsuzsa máig az univerzális biztosítási rendszerek mellett áll, én a mai napig azt gondolom, csak az kapjon államilag szubvencionált javakat, vagy szolgáltatásokat, aki arra rászorul, s aki azokat a piacon nem tudja megvásárolni.

Neo-liberális azonban – remélem – nem vagyok, de még liberális is csak botcsinálta. Azért önmagam védelmében s annak illusztrálására, hogy párbeszédünk Zsuzsával miért barátok közötti eszmecsere s nem ellentáborok küzdelme hadd tegyek a korábbi diagnózishoz néhány módosító megjegyzést.

Soha nem hittem el, hogy a "szabad piac" mindent megold. Ebben a kérdésben sokat vitatkoztam Liska Tiborral. Én mindig úgy értelmeztem Konráddal közös elméletünket, hogy az jellegzetesen a szocialista redisztributív gazdaságra érvényes: amikor kialakul a tőkés piacgazdaság az egyenlőtlenségeket meghatározó tényező a piac lesz s az így létrejött egyenlőtlenségeket az állami redisztribúciónak kell ellensúlyoznia. Piac kell, amíg a redisztribúció domináns, de jóléti redisztribúcióra van szükség mihelyest a piac válik dominánssá.

Már Ausztráliában éltem emigrációban, amikor írtam egy tanulmányt az "állami termelő módról". Ebben a dolgozatban azzal érveltem – s ez nagyon közel áll az Obama adminisztráció politikájához és azt hiszem Zsuzsa álláspontjához – hogy az államnak nem tulajdonosként kell működnie, de szabályoznia kell a beruházási folyamatokat s korlátoznia kell a magántőke spekulációs hajlamait. Valóban kevesebb állam kell, de az államnak – miközben kisebb lesz – hatékonyabbnak kell lennie. A 90-es években ezt Ladányi Jánossal pontosítottuk a poszt-kommunista országok körülményeire – megint csak az "új szociáldemokrácia" szellemében: az "esélyteremtő államról" írtunk: az állam engedje a piacot működni, ahol működik s avatkozzon közbe a szegények javára, ahol a piac kudarcot vall (hozza esélybe az esélyteleneket...). Amikor 1982-ben először visszaengedtek Magyarországra a legtöbb közgazdász kollegám s barátom számára az én állam pártiságom már avitt volt. Zsuzsa meghívott, hogy tanítványainak tartsak előadást – valahol az Üllői úton volt a székhelyük – s ott barátok között találtam magamat. S ez volt talán a pillanat, amikor Zsuzsa és én közelebb álltunk egymáshoz, mint bármikor máskor.

Még egy módosításra van szükség. Bár én mindig a rá szorultsági elvet vallottam (s vallo) az univerzális biztosítási rendszerekkel szemben Zsuzsához hasonlóan soha nem fogadtam el a "means-testing", "szegénység-igazolványok" rendszerét. Az emberek hivatali kategorizálása rászorulókra s rá nem rászorulókra a szegények számára megalázó s egyben nehézkes s költséges művelet. Munkásságomnak talán ez a legsérülékenyebb pontja: lehet-e érvelni rászorultság elv mellett s a rászorultság hivatali/hatósági minősítése ellen? Nincs-e Zsuzsának igaza, hogy az egyetlen megoldás az univerzális biztosítás? Én a magam csinálta csapdából a "piac elcsábításának" az elvével próbáltam kimászni: ha van magasabb minőségi piaci alternatíva, azok akik meg tudják fizetni a piaci árakat úgyis inkább a piaci szolgáltatásokat választják a szociális juttatások helyett. Lényegileg így működik az amerikai Medicare (egészségügy), vagy Social Security (nyugdíjbiztosítás) rendszere. Ezek ugyan kvázi univerzális rendszerek, 65 éves kortól mindenki kap orvosi ellátást a Medicare rendszerében, de a módosabbak azért magán biztosítást kötnek, hogy magasabb színvonalú egészségügyi szolgáltatásokhoz jussanak. A közgazdaságtan újabb iskolájában (behavioral economics) azt, amit én a piac csábításának mondtam a "nudge"

(mondjuk így: oldalba lökés) fogalmával helyettesítik s ennek nagy hatása volt Obama egészségügyi reformjára. Ennek a lényege: nem kell kényszeríteni a magasabb jövedelműeket magán egészség vagy nyugdíjbiztosításra, de a szabályozási rendszerek adhatnak "nudge"-ot, oldalba lökhetik az állampolgárt, hogy biztosítsa magát, például oly módon, hogy amikor munkát vállal automatikusan be íratják egy magánbiztosítási rendszerbe, ahonnan kiléphet, de a kilépésről magának kell határoznia.

Ötven éve diskurálunk ezekről a kérdésekről Zsuzsával, mainapság azokon az egyre ritkuló alkalmakkor, amikor egy kávé mellett megint eszmét cserélhetünk.

Nemrég vitánk az univerzális és célzott társadalompolitikáról mintha ismét aktuálissá vált volna. a LÉT csoport FNA (Feltétel nélküli alapjövedelem) javaslata mindkettőnk érdeklődését felkeltette. Viszonyunk az FNA-hez alapvetően hasonló. Se Zsuzsa, se én nem gondoljuk ez a mai viszonyok között reális javaslat, mindketten örülünk, hogy végre valaki felvetette a szegénység módszeres kezelésének a témáját. Egyetértésünk itt véget is ért. Zsuzsa számára FNA hosszabb távon a helyes megoldás, szerintem a kérdés felvetése jogos, de a

megoldás hosszabb távon nemcsak megoldhatatlan, hanem téves is. Zsuzsa hosszabb távon a FNA, én viszont a „zuglói” garantált minimáljövedelem mellett tesszük le a voksunkat.

Mi is itt a tét? Az FNA mindenkinek állampolgári jogon add alapjövedelmet, mondjuk 50,000 forintot, vagy valami hasonlót. Mindenkinek legyen az csenyétei cigány, vagy Csányi Sándor (ezen kívül mindent készpénzben old meg, nincs semmi anyagi juttatás). A fő érvek az ilyen rendszer mellett: 1/ nem kell bürokráciával felmérni ki a „rászorult”, nem kell szegénység bizonyítványt kiállítani, 2/ nagyobb a valószínűsége hogy ilyen programokat a lakosság megszavaz (ezért van olyan nagy támogatása a medicare-nek, vagy a social security-nel az Egyesült Államokban).

Ezek fontos érvek, de én még mindig ortodox módon azzal érvek az adófizető pénzéből egy fillért sem szabad adni annak, aki nincs rászorulva. Ezért én a „zuglói modellt” támogatom, s nemcsak mint egy rövidtávú kompromisszumot, hanem mint távlatos megoldást is.

A rászorultság kérdése engem is aggaszt. A „szegény- igazolvány” valóban rossz ötlet, nem akarjuk megbélyegezni a szegényeket, s ezt

drága és megalázó bürokráciával se akarjuk tenni. De a jobboldal egy közgazdásza, Milton Friedman segítségemre sietett: ő adta elő a negatív jövedelmi adó gondolatát. Ha lenne egy hihető adórendszer, amiben az emberek bevallanák a valóságos jövedelmüket – ami persze ma Magyarországon nincs – akkor nagyon egyszerű lenne, hogy a létminimum alatt jövedelmet keresőknek nem adót kellene fizetniük, hanem egy jövedelem-kiegészítő adó visszatérítést kapnának az adóhivaltól.

Van ennek azonban néhány problémája: 1/ lehet, hogy ez arra ösztönözne egyeseket, hogy ne dolgozzanak (lehet, mert vannak –ha nem is nagy számban - lusta s alkoholista emberek). 2/ Meg lehet-e mindent készpénzzel oldani, mi van, ha a negatív jövedelmi adótérítést a családfő elissza, a gyerekek éheznek s hajléktalanokká válnak (sajnos reális hipotézisek, bár nem sok ilyen apa van, de azért akad egy-kettő).

Bár én a negatív jövedelmi adó nagy híve vagyok két módosítást javasolnék: 1/ az egyik a minimális garantált jövedelem kiegészítése a munkajövedelemből származó jövedelem-adó kiegészítésével. Akinek tehát van munkából származó jövedelme az a minimális garantált jövedelem + bizonyos összeget kapna, amivel elérné a minimumnál valamivel tisztesebb

megélhetéshez szükséges. Ez a „dolgozó szegénység” problémájának jobb kezelése, mint a minimális munkabér. A minimális munkabér emelésének a veszélye, hogy különösebben a kisebb vállalkozók azt nem tudják megfizetni, hanem elbocsátják az alkalmazottaik egy részét, így ez a rendszer akár növelheti is a szegénységet. A munkajövedelemből származó jövedelem-adó kiegészítése a dolgozó szegénység költségeit „szétteríti” valamennyi adófizető között s ösztönzi a munkavállalót, hogy egyébként rosszul fizető állást is vállaljon s ez segítséget jelenthet a költségeivel küszködő kisvállalkozóknak is. 2/ Ideális esetben a minimális garantált jövedelem egy része nem pénzben, hanem „természetben” jutna az adóbevallásban a minimális jövedelem alá esők számára. Ilyen természetesen az ingyenes orvosi ellátás, az ingyenes iskola, amíg az iskola kötelező (én az egyetemet, mert az társadalmilag szelektív nem tenném ingyenessé). Büntudatosan bevallom én még a „Food stamp”-et is helyeselném. Sajnos csenyétei barátaim kötött talán akad olyan aki, ha megkapná, az adó visszatérítést nyomban elinná s a gyerekeknek nem biztos maradna ennivalóra... Ezért adja gyakran a postás a családi pótlékot az anyának.

Szóval a természetbeni juttatás (lakáshoz való jog, food-stamp) nem ördögtől való... Bár ezekben

a kérdésekben vannak Zsuzsával nézet különbségeink, de a lényeg mindketten azon gondolkodunk lehet-e segíteni azokon, akik kiesnek a társadalom védelmi hálójából. Végül is ebben a kérdésben a barikád ugyanazon az oldalán vagyunk... Barátok, elvtársak vagyunk.

Szeretném azt hinni, hogy ötven éve folyó párbeszédünk a liberalizmus mintája: meg tudunk egyezni abban, hogy miben nem értünk egyet s ötven év alatt egyszer se haragudtunk meg a másikkra, mert más volt a véleménye. Akadnak illiberális liberálisok, akik az ellenvéleményt nem tűrik, minket nem erről a fáról metszettek. Makacs tanítvány voltam, ötven éve kitartottam a magam igaza (mániái?) mellett, de lestem a szavaidat, tanultam belőlük, s ha van Ferge iskola Magyarországon szeretném, ha tiszteletbeli tagnak befogadnátok.